

УДК 113/119

О. В. Сира, ст. наук. співробітник, здобувач

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ КОНТУРИ СУЧАСНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ:
ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ, ПОШУКИ ТА ВИКЛИКИ**

Анотація. Матеріал розриває аналітичний огляд ключових моментів трансформації екологічної науки (запитів, принципів, підходів, поглядів, концептів) щодо новітніх викликів сучасності: суспільної практики та потреб наукового пізнання у проекції постнекласики. З розгортанням та поширення нової пізнавальної парадигми – коеволюційної, екологічна наука, набуваючи мегатеоретичну роль у постнекласичному етапі розвитку наукової системи, виявляє у власній трансформації коеволюційні маркери.

Ключові слова: екологічне знання; коеволюція; екологізм; ноосферогенез.

О. В. Сира, ст. науч. сотрудник, соискатель

**ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ КОНТУРЫ СОВРЕМЕННОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ:
ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИЧНОСТИ, ПОИСКИ И ВЫЗОВЫ**

Аннотация. Материал разрывает аналитический обзор ключевых моментов трансформации экологической науки (запросов, принципов, подходов, взглядов, концептов) касаясь новейших вызовов современности: общественной практики и потребностей научного познания в проекции постнеклассики. С развёртыванием и распространением новой познавательной парадигмы – коэволюционной, экологическая наука, приобретая мегатеоретическую роль в постнеклассическом этапе развития научной системы, интегрирует в собственной трансформации коэволюционный маркеры.

Ключевые слова: экологическое знание; коэволюция; экологизм; ноосферогенез.

O. V. Sira, Senior Researcher,
Degree Seeker**TRANSFORMATIONAL CONTOURS OF MODERN ENVIRONMENTAL KNOWLEDGE:
ISSUES OF IDENTITY, SEARCH AND CHALLENGES**

Urgency of the research. This topic becomes relevant to the development of theoretical and fundamental research with the need to solve the latest epistemological challenges.

Target setting. Investigation of features and specification parameters of the transformation of ecological knowledge in coherence to co-evolutionary features.

Actual scientific researches and issues analysis. The subject of improvement of ecological knowledge was developed in the aspect: the unity of the pattern of evolution and history, nature and society (K. Tsiolkovsky, I. Kireevsky, A. Sukhovo-Kobylin, E. Girussov, R. Karpinskaya, A. Ursul, I. Liseev), interaction philosophy and ecology (A. Spirkin, T. Gardachchuk, M. Kiselyov, V. Lukianets, V. Tsikin and others).

Uninvestigated parts of general matters defining. The research methodological role of co-evolution in ecological science is remains in demand.

The research objective. Displays the specificity of the direction of the strategy of development of ecological knowledge, the identification of co-evolution markers of its identity in the context of expanding post-classical science.

The statement of basic materials. On the modern transformational development of ecological knowledge can be traced the formation of a specific system approach, which combines theoretical, fundamental, general pattern of interaction of space, biotic, social and technological systems and integrated systems with their environment in the form of a special block of general scientific and philosophical and methodological knowledge.

Conclusions. All available searches and challenges of ecological knowledge in their multidimensional, in spite of other cognitive ranges, reveal contours that are identical to the categories of "co-development" (co-evolution), in a wide range of manifestations.

Keywords: ecological knowledge; coevolution; ecologism; noospherogenesis.

DOI: 10.25140/2412-1185-2018-1(11)-86-94

Актуальність теми дослідження. Зростання особливого інтересу до екології викликано стурбованістю світової прогресивної громадськості проблемами все погіршуючого природного середовища. В результаті сучасна екологія все більше стосується негативів взаємодії суспільства і природи, і перед нею ставляться завдання вивчення не тільки природних, а і соціальних, цивілізаційних проблем, стимулюючи неухильну екологізацію сучасної науки як системи. Як відомо, головним завданням екології як науки, є консолідація різних її розділів і величезного фактичного матеріалу на єдиній теоретичній платформі, і зведення їх в цілісну багатоаспектну систему, яка відображатиме всі сторони реальних взаємин природи і людського суспільства. Але безліч окремих її завдань потребують певної методологічної пізнавальної системи координат, критеріїв, що визначають нову прийнятність в планетарному розвитку, характеру відносини Людства до Природи. Особливо чітко це проявляється на тлі постнекласичної наукової раціональності, в якій екологія інтегрована в систему світогляду і практики, пізнавальної і соціальної ролі. В ракурсі розкриття філософських проблем екології та природознавства набуває актуальності філософське осмислення новітніх викликів пізнання, зокрема ролі коеволюційних принципів, а також питання дотичності екологічного пізнання до коеволюційного імперативу. З цим, особливості та специфікаційні параметри трансформації екологічного знання у дотичності до коеволюційних ознак формує **наукову проблему** дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти взаємодії філософії й екології проаналізовано у розвідках Г. Бачинського, Е. Гірусова, М. Камшилова, Р. Карпинської, І. Лісеєва, М. Моїсєєва, В. Осипова, А. Спиркіна, А. Урсул, В. Хесле та ін. Серед вітчизняних фахівців вирізняються доробки Т. Гардащук, С. Гошовського, Ф. Канака, М. Кисельова, В. Лук'янца, Г. Рудько, Л. Сидоренко, Р. Фурдуй, О. Молотової, М. Холодного, В. Цикіна та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Інституалізація нових пізнавальних підходів та концептів, зокрема коеволюційний, вимагає постійного пошуку наукової аргументації щодо їх валідності та верифікаційності. Екологія, в цьому сенсі виступає ключовим об'єктом відповідної теоретизації. Відповідно, затребуваним залишається дослідження методологічної ролі коеволюції в екологічному пізнанні.

Постановка завдання. Метою та завданням дослідження є відображення специфіки спрямування стратегії розвитку екологічної науки, її саморефлексії, виявлення коеволюційних маркерів її ідентичності у контексті розширення постнекласичної наукової раціональності. *Предмет* дослідження – коеволюційні маркери трансформації екологічного знання.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи терени розвитку науки, ми пересвідчуємося, що весь шлях раціонального пізнання та розуміння дійсності з усіма її проблемами позначений зміною взаємин самої науки з філософією: від збігу до зіставлення їхніх пізнавальних установок. Це зближення чітко спостерігається у сучасніших наукових форматах — некласичному та постнекласичному, де одними із проявів цього становища стали зокрема: нелінійність та людиновимірність самої науки.

Основний зміст екології в наші дні безумовно відрізняється від того, що було характерно для неї в 70-і роки. Реально ми бачимо тривале співіснування різних ліній дослідження. Серйозна увага, як новому напрямку, почала приділятися і еволюції, конкуренції (зокрема В.Вольтерра, А.Лотка), причому розглядаючи її не в традиційному для біології аспекті, а як еволюцію всієї біосфери.

Видається, саме цей напрям задав та задає стимул, нові «правила», «традиції» у розвитку сучасного екологічного знання і в онтологічному, і в гносеологічному аспектах (хоча така проблематика не є новою й має давні корені). Унаслідок цього формуються модерні напрями, зокрема глобальна екологія, що розробляє проблеми біосфери загалом, соціоекологія, яка вивчає проблеми взаємин природи і суспільства, глибинна екологія, екософія тощо.

Вагоме місце у теоретичному екологічному знанні посідає картина екологічної реальності у вигляді синтезу екологічного знання, його фундаментальних, родових понять і принципів. Окреслюючи основні горизонти вибудови концептуального аналізу, зацентруємося на тому, що головними онтологічними компонентами екологічного знання є сучасна концепція складної структури загального буття, яка сформована з об'єктивної реальності, суб'єктивної та суб'єктивно-об'єктивної реальності [1, С.134-137]. Вони мають важливе світоглядне і методологічне значення для виокремлення та визначення екологічного буття як онтологічної засади екологічного знання. Тому, помітний прогрес на шляху створення екологічної теорії, як основи-канви екологічного знання та пізнання, був пов'язаний з розвитком в 60-70-х рр. гносеологічного підходу, який, можливо, не зовсім точно називають "гіпотетико-дедуктивним" або "ап'іорним", за яким, помітивши певну закономірність у спостережуваних явищах (загальний «патерн»), логічно запропонувати гіпотезу і побудувати модель, що пояснює механізм, котрий лежить в його основі, перевірявши надалі відповідність передбачень моделі реальному стану речей. Це протиставлення пануючому раніше так званому «апостеріорному» підходу, принцип якого: «варто збирати матеріал, а потім діяти ситуативно (там буде видно, що з цього вийде)». Як виявляється, пряме відношення це мало і до інституціювання ідеї та принципів коеволюції, як загалом у науковій сфері, так і в екологічному пізнанні зокрема.

Вітчизняна екологічна традиція пов'язана передусім з концепцією біосфери. Саме її як складну, диференційовану, багаторівневу цілісність і властивість власної структури та функціонування вважають осердям предмета екології. Цю традицію заклали ще В. Вернадський, К. Ціолковський, П. Тейяр де Шарден та інші дослідники. Її продовжують сучасні фахівці-екологи. Суттєвим моментом уявлень В. Вернадського про екологію є те, що він передбачав її особливе становище у системі наукового знання, передбачав її вплив на розвиток інших галузей знання. Саме тому (і не тільки) сучасна екологія відображає природу у вигляді складної цілісності, пізнання якої потребує аналітичної та синтетичної методології.

Проте, в сутності самої екології приховується більш стимулюючий компонент — екологічна проблема життя на Землі. Стрімке збільшення людства, надмірне та нищівне використання ним природних ресурсів, тотальне забруднення останніх призвело й до усвідомлення планетарної небезпеки. Натомість це слугувало, разом із розвитком різних форматів уяв і знань про взаємини суспільства і природи, розширенню змісту екології та «зсуву» в ньому відповідних акцентів, зміни маркерів. У зв'язку з цим можна стверджувати, що поняття «екологія» вийшло далеко за рамки того, що вкладав у нього Е. Геккель в аспекті локального середовища простих систем. У такому сенсі цілком можна погодитися з О. Яницьким, який належить до авторів усе актуалізуючої концепції «суспільства ризику», за яким, екологічна загроза, що все більше об'єктивується, вкорінена у саме існування людини, оскільки кожен ресурс, який продукується суспільством, є потенційно ризикогенний. І такий ризик — неодмінна плата суспільства за задоволення його потреб [2].

Однак екологічні проблеми — не лише проблеми технології чи індустрії, довкілля та біології. Це й соціальні проблеми, котрі створюють люди, отже, вони повинні розв'язувати такі питання. Ці реалії — своєрідна призма сприйняття буття, приводи та критерії для пошуків пізнання. Тому однією з причин екокриз у сучасних екологічних дискусіях називають домінування відомого нам антропоцентричного характеру суспільного світогляду.

Звідси про екологічну проблему взаємодії суспільства і природи можна говорити як про біосоціальну проблему, діалектично враховуючи при цьому ту обставину, що відношення «людина – природа», протікаючи у суб'єкт-об'єктному форматі, виявляється не стільки зовнішньою (природно-суспільною), скільки внутрішньою (суспільною) домінант-ознакою у механізмі протиставлення людини та природи.

Продовжуючи огляд екологічної науки, зазначимо, що теоретико-методологічна сфера її є поки що недостатньо розвинутою, але вона традиційно тісно взаємодіє зі сферою філософського знання. Такі розвідки, ґрунтуються передусім на теоретико-методологічних установах класиків науки щодо взаємовідношення суспільства і природи. У цьому сенсі, як зазначалося, важливе значення мають фундаментальні праці В. Вернадського, присвячені інтеграції екологічного знання та розробленню ноосферного бачення світу. Знову-таки, особливий внесок у вдосконалення екологічного знання та його гуманітарного аспекту зробили представники різних наукових напрямів. Так, завдяки працям І. Киреевського, А. Сухова-Кобиліна, М. Федорова, П. Флоренського, К. Ціолковського, А. Чижевського та інших дослідників, екологізація знань почала набувати рис

всеосяжного й актуального напрямку, представленого єдністю законів еволюції та історії, природи і суспільства.

З боку прогресивної частини людства, особливу ініціюючу роль у розгортанні екологічних досліджень та формування екологічного пізнання сьогодення відіграли і відіграють: перші доповіді Римського клубу, «Всесвітньої стратегії охорони природи» (ВСОП, 1980 р.), програми «Турбота про планету Земля - Стратегія стійкого життя» (ВСОП, 1991 р.), програм Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку (МКНСР), конференції в Ріо-де-Жанейро («Самміт Землі» 1992 р.), Кіотський протокол (1997 р.), Міжнародної конференції з фінансування розвитку (Монтеррей 2002 р.), Світового саміту зі сталого розвитку («Самміт Землі 2002») та інше. Науковий інтерес до екологічної проблематики істотно посилюється після першого інтегративного аналізу глобального розвитку, здійсненого на початку 70-х років XX ст. групою вчених (Д. Медоуз, Дж. Форрестер, Ю. Рэндерс, У. Беренс). Перелік аспектів розроблення цієї проблематики, безперечно, великий, але у такому локальному вимірі достатній, аби засвідчити систему теоретичних пошуків та розвиток теоретико-екологічного знання.

Нові реалії такі, що розвиток суспільства і біосфери як самостійних систем у перспективі вбачається неможливим, і для розв'язання суперечностей у відносинах «людина - природа» та «суспільство - довкілля» постає необхідність зміни світоглядних орієнтирів з антропоцентризму та усвідомлення первинної цінності природи, тобто перехід на позиції природоцентризму. Останнє отримує методологічне обґрунтування і з позиції сучасної концепції соціально-екологічного детермінізму. Тому, в сучасній екології межі її дослідження стали розширюватися — від вивчення відносин «організм - середовище» до відносин «людина - природа», унаслідок чого система «суспільство - природа» розглядається як соціоприродний об'єкт.

З кінця XX століття нові напрями екології почали мати інтеграційний характер, визначаючи загальнонаукову тенденцію до так званої екологізації найрізноманітніших галузей науки, техніки, технології, соціальної практики загалом. З позицій єдиного концептуального підходу екологічна наука шукає пізнавальні ніші, і не обмежується розглядом філософських проблем конкретних екологічних дисциплін (гео-, біо-, соціо-, антропоєкології), а формулює найважливіші ключові ідеї, поняття і проблеми загальної теорії екології, підтверджує її загальнометодологічну значущість.

Так, Ю. Одум ототожнював екологію з цілісною дисципліною, яка пов'язує природничі й гуманітарні науки. Екологію він визначає як точну науку в розумінні того, що вона використовує концепції, методи та приклади математики, фізики, хімії та інших природничих наук. Проте водночас вона - і гуманітарна наука, оскільки на структуру і функцію екосистем значно впливає поведінка людини [3].

Академік С. Шварц просунув розгляд екології ще ширше - як загальнонауковий підхід до розв'язання складних проблем взаємин людини і природи. Окрім того, на його думку, екологія на наших очах стає теоретичною основою поведінки людини у природі. Т. Гардашук, результатом виходу екології як науки далеко за власні межі, вважає перетворення її на «екологізм» - різновид сучасної ідеології й сучасного світогляду. І такий світогляд уже не задовольняється суто науковим дослідженням стану довкілля, а поширюється у всіх сферах суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики, наполягаючи на визнанні самоцінності природи, отже - на необхідності радикальних змін у ставленні людини до неї [4].

Можна погодитися з твердженням сербського еколога Д.Марковича котрий вважає, що екологія вивчає і загальні закономірності взаємин природи та суспільства, і відношення суспільства (окремих його частин) до неї, за яким екологія відображає природні утворення біогеосфери загалом, з внутрішнього джерела її самоорганізації та саморозвитку, де виявляються суперечності між природними й соціальними явищами, а також процеси у напрямі їхнього стійкого розвитку і збереження.

З-поміж найважливіших і складних питань розвитку екологічного знання, особливе місце посідає проблема розроблення його системно-методологічних засад. Тому нагальним теоретичним і методологічним завданням під час вивчення сучасних наук про перетворення біогеосистем є цілісний аналіз тих фундаментальних понять і принципів, котрі застосовують учені в процесі дослідження цих складних і розмаїтих явищ та процесів.

В аспекті нашого аналізу та аргументації ми дотримуємося погляду американського філософа Б. Каллікота, котрий вважає, що екологія у гносеологічних пошуках має відповісти на три питання: 1) якою є природа природи; 2) якою є природа людини; 3) в який спосіб людина повинна

ставитися до природи. Отже, екологія — це науковий пошук реальних альтернатив і навіть метафізичних (мега) принципів, що відповідають сучасній екологічній ситуації.

Безліч напрямів у екологічному знанні, котрі виникли на цей час як результат потреби виживання людства, можна вважати струмками руху до так званої постнеокласичної екології, чи глобальної екології, окресленої глобальними вимірами. В синтезі пізнавального потенціалу екологічного знання сформувалося декілька напрямів аналізу екологічної проблематики. Перший напрям - праці, виконані у рамках філософії та методології науки. У них акцентується на гносеологічній специфіці екологічного пізнання, його засадах, методах, понятійному апараті, аналізуються світоглядні, аксіологічні, нормативні функції екології. Другий напрям пов'язаний з розглядом соціально-екологічних передумов переходу сучасного суспільства до стійкого розвитку, що, вочевидь, також має пізнавальний потенціал і соціальну функцію.

Зазначені проблемні ракурси є складовими загальнішої проблеми, а саме - «світоглядних горизонтів» сучасної екології. Як пересвідчуємося, у сучасному природознавстві спостерігається «криза світогляду», що спричинена сучасною екологічною кризовою ситуацією. Відшукуючи продуктивні науково-технологічні ідеї стосовно розв'язання екологічної проблеми, потрібно враховувати тип наукової раціональності, що відповідає сучасному етапу, на яких світоглядних засадах використовувати науку? Діяльність людини, яка відповідала традиційним класичним канонам раціональності, спричинила сучасну екологічну кризу, тому, розв'язуючи глобальні проблеми, людству потрібно звертатися, за І. Пригожином, до іншої - «гуманної, культурної науки» та гуманітаризувати всі науки [5, с. 35]. Тому необхідність осмислення процесів, що відбуваються, та вирішення нових проблем зумовили появу низку своєрідних духовних явищ, модерних напрямів філософського пошуку й наукового дослідження.

Взаємодія між людиною та природою вже не обмежується їхнім співвідношенням, а значно розширюється. Це відображено у змісті понять «ставлення суспільства до природи», «відношення людини до природи», «ставлення світу до людини» з обґрунтуванням необхідності у сучасних умовах чіткіших уявлень про зміст і структуру співвідношення «людина - світ».

Становлення природознавства і перехід його у етап постнеокласичності - є багатовимірним феноменом у сучасній культурі. Він має різні виміри. Його розвиток передбачає нове розуміння світу - холистичне, еволюційне, нелінійне, що у філософському вимірі спричиняє глибокі зміни в концептуальних засадах і потребує нової концептуальної мережі, за допомогою котрої ми пізнаємо світ. Однак відбувається тривалий період входження до наукової та побутової моделей світу, який необхідний для формування вагомих когнітивних репрезентацій, забезпечених новою інформацією та напрацюванням потрібних сучасних світоглядних стратегій із властивими пізнавальними й аксіологічними настановами.

Попередньо зазначалося, що нинішній розвиток наукової картини світу як нова «істинність» буття разом з характеристиками реальних систем - відкритість, складність, нелінійність - відбувається у руслі ідей глобального (універсального) еволюціонізму. Він дає змогу здійснити синтез з різних дисциплін, зістикувати три основні блоки картини світу - уявлень про розвиток неживої та живої природи і суспільства. Кульмінацією такого синтезу стає органічне входження синергетичних ідей, а також ідеї коеволюції, їх принципи у ядро сучасної загальнонаукової картини світу. М. Моїсеєв також зауважує необхідність і наявність інтегрованого світорозуміння, що репрезентує філософську рефлексію таких концепцій, як теорія систем, теорія самоорганізації, синергетика, коеволюція, загальний еволюціонізм. Згідно з цим, ідеї універсального еволюціонізму і коеволюції стали одними з таких духовних явищ. Багато в цьому напрямі зробили науковці І. Пригожин, Г. Хакен, Е. Янч, а також А. Богданов, В. Вернадський, Р. Карпінська, М. Моїсеєв. Проблеми коеволюції присвячені праці М. Кисельова, В. Крисаченка, І. Лісєєва, В. Лук'янца, С. Родіна, Ю. Тютюнника та ін.

Означені проблемні ракурси виражають і встановлюють пошукові горизонти відповідного загальнометодологічного принципу. Ще задовго до усвідомлення та наукового осмислення цієї проблематики Е. Фромм у соціально-філософських роздумах розподіляв людську природу через форми існування людини за принципом «володіння» та «буття», доходючи висновку: в техногенному суспільстві саме модус володіння витісняє модус буття. Це - один із маркерів протистояння так званого технократичного й екологічного мислення. Однак інтерпретація цих смислів, згідно з нагальними вимогами сьогодення, потребує іншого - витіснення модусу володіння. Розвиток

екологічного мислення має враховувати характер і наукового, і повсякденного мислення сучасної епохи.

Нинішній етап розвитку ноосфери, це – етап накопичення знань людини про саму себе, навколишній світ і шляхи успішного «коеволюціонування» суспільства й природи. Його можна визначити у вигляді інформаційного етапу ноосферогенезу, способу переходу до екологічно орієнтованого суспільства на основі гуманізації соціосфери за допомогою розуму в найвсестороннішому змісті ноосферного гуманізму - «завжди зараз актуального». У цьому аспекті прямою відповіддю на питання - «як людина повинна ставитися до природи?» - є концепція благоговіння перед життям, запропонована А. Швейцером, котра яскраво засвідчує, що питання екологічної етики органічно переростають у ширші - філософсько-світоглядні. Принцип самоцінності життя (життя взагалі й життя окремої людини) тут розглядається засадою нового світогляду - оптимістичного, який розвивається в умовах гуманної культури [6, с. 82-83]. Культурно-філософська концепція гармонійності світу, гармонії між людиною та природою, що зародилася ще в античності, значного впливу надала становленню норм та ідеалів екологічного знання. Саме гармонійність увійшла до екології як уявлення про ідеал екологічного, тобто про таке відношення живої системи (людини) та навколишнього середовища, коли вони максимально пристосовані один до одного. У сучасній екології в цьому аспекті гармонійним вважають відносини людини і природи, за яких людина не руйнує природу.

Багатоманітність ракурсів і підходів осмислення сучасної екологічної ситуації, які виходять за межі власне науки, необхідність узгодження метанаукових, етичних і світоглядних аспектів екологічної проблематики обумовлюють потребу створення загальної багатогранної екологічної теорії. Такою, що вбачається найвищим рівнем осмислення усіх вимірів існування сучасної екології, є філософія екології, як окрема дисципліна, і як пізнавальний сегмент екологічного знання. Саме в її межах формується «образ екології», тобто сучасне уявлення про різноманітні виміри й аспекти екологічного пізнання та екологічної діяльності.

Пріоритетності у міркуваннях щодо практичного спрямування філософії екології набувають ідеї американського філософа Х. Йонасу, який вводить у спектр її проблем не лише етичні складові, а й політико-філософські. Необхідність практичної орієнтованості філософії екології дедалі інтенсивніше наголошується у сучасних дослідженнях. Шляхами виходу з екологічної кризи учені вважають цілеспрямовані зміни соціоекономічних і політичних вимірів людського буття, суттєві зміни життєдіяльності людини, її відносини з природою, отже, - гармонізацію взаємовідносин на підставі введення усіх продуктів перетворювальної діяльності людини у природний колообіг [7; 8].

Однак, філософське осмислення проблем екології - це тільки початковий етап переходу до ноосферного мислення. Більш високим етапом на цьому шляху є становлення екофії - такого рівня світогляду, за яким свідомість людини починає взаємодіяти з біосферою Землі. Це один із напрямків екології, що розглядає ставлення людини до навколишньої природи з точки зору особистісного, морального, естетичного і релігійного аспектів (А. Наєсс, У. Андерсон, У. Фокс). У світовій філософській думці такі ідеї, в контексті обговорення проблеми виживання людства в умовах зростаючої кризи, привертають увагу багатьох дослідників. Так, Ж. Сен-Журо оптимальною моделлю «нового» розвитку вбачав модель взаєморозвитку, яка найкраще описується поняттям як «синергія» - співдія, що обумовлює високу узгодженість дій багатьох інституцій усіх рівнів на шляху до здобуття мети виживання. Спроби застосування синергетичної методології стають усе актуальнішими; вони, як видається, здатні вдосконалити «конструктивний діалог» із природою, стимулювати пошуки оптимальнішої взаємодії суспільства і його природного оточення. Стає очевидним, що докорінним зрушенням є формування новітніх уявлень про так звані людиномірні системи, перебудова картини світу, за яким людина - це природний елемент космічної еволюції.

Розширення предметного поля постнекласичної науки сприяло не лише перегляду її картини світу, а й оновленню методологічної культури. Безсумнівно, новизна характеру об'єктів потребує відповідної зміни підходів та методів дослідження. Становлення постнекласики в екологічному знанні та подолання суб'єкт-об'єктності у відносинах «людина - світ» з упровадженням синергетичного методу й етичної складової є методологічними зрушеннями у постнекласичний період розвитку наукового знання. Саме на цьому акцентує Р. Карпінська. В. Кохановський, аналізуючи концептуально-методологічні зрушення природознавства, що відбулися наприкінці ХХ ст., наголошує, зокрема, на: повільному та неухильному послабленні вимог до жорстких нормативів на-

укового дискурсу; методологічному плюралізмі; посиленні ролі позараціонального компонента; зміцненні парадигми цілісності; широкому розповсюдженні ідей та методів синергетики; широкому застосуванню ідеї (принципу) коеволюції (про що мова йтиме далі) та інше [9, с. 346-370]. До концептуального фундаменту постнекласичної методології інший дослідник - Ю. Тютюнник зараховує елімінування суб'єкт-об'єктної опозиції за допомогою методів філософської феноменології, як прояв некласичного типу пізнання. З небагатьох аргументованих прикладів не важко побачити, що багато дослідників вважають одними з провідних методологічних орієнтирів сучасної науки синергетичний та коеволюційний підходи. Зумовлено це, на наш погляд, тим, що саме вони відкривають нові можливості для використання понятійних конструкцій, методів, прийомів природознавства у соціально-гуманітарних дисциплінах і навпаки. Таким чином, відмітними рисами сучасної екології стали: синтетичний і комплексний підхід до вивчення природних процесів, об'єктів і явищ, а також визнання неможливості роздільного вивчення організму і навколишнього середовища.

Додамо, що основним законом екології (серед низки інших), який виражає єдність соціоприродної цілісності, є закон внутрішньої динамічної рівноваги, котрий допомагає зрозуміти, що в разі незначних втручань у природне середовище її екосистеми здатні саморегулюватися і відновлюватися, але якщо ці втручання перевищують певні межі, то вони призводять до значних порушень енергобалансу на значних територіях і в усій біосфері [10; 11]. Тому можна зазначити, що коло завдань сучасної екології, науки, яка і займається, по суті, вивченням цих законів, дуже широке. Воно охоплює практично всі питання, котрі торкаються взаємин людського суспільства і природного середовища, а також проблеми гармонізації цих відносин.

Аналіз багатьох відповідних наукових джерел засвідчує, що конструювання образів екологічної реальності, яку відображає екологічне знання, ґрунтується на певній сукупності методологічних принципів, серед яких методологи сучасної екології вирізняють принципи цілісності, дискретності, функціонального зв'язку, еволюції, природного добору, системності [3; 8] та інше, що значно актуалізувало нинішню ситуацію екологічного пізнання.

Передусім екологічне знання має справу з об'єктами, що розвиваються, та людиновимірними системами, які належать до розгляду проблем глобального еволюціонізму. Екологія виходить з принципу цілісності у тому сенсі, що організм і довкілля становлять цілісну систему, яка функціонує за певними законами. Порушення цілісності спричиняє деградацію або знищення живого (у тому числі й людини). Тому цілісність вважається суттєвою рисою екологічного, хоча це не означає, що цілісність незмінна, статична. Відносини «живе — середовище» є динамічними і передбачають певні зміни, але такі зміни, котрі дають змогу зберегти цілісність. І вона зберігається завдяки можливості самоорганізації. Отже, екологічні системи, це - цілісність, що самоорганізується. З порушенням законів самоорганізації негайно виникає екологічна криза.

Принцип дискретності з'являється у сучасній екології як врахування єдності перервності й безперервності процесів взаємодії. Принцип функціонального зв'язку проявляє себе у дослідженні єдності структури і функціонування екологічних систем. Принцип еволюції - це методологічна основа осмислення історичного розвитку екосистем. Принцип системності допомагає зрозуміти цілісність екологічних систем у вигляді складних ієрархічних утворень, що підкоряються законам самоорганізації. У цьому сенсі, як зокрема зазначає М. Кисельов, дослідження екологічних систем, які є нерівноважними, складно-динамічними, комплексними, зі складним переплетінням соціально-політичних, економічних, технологічних та природних виявів, потребує орієнтації на нелінійність, поліваріантність, полісемантичність, плюральність [11]. Тому і сучасна картина екологічної реальності, й сучасний стан екології як науки може кваліфікуватися як становлення постнекласичної науки.

Таким чином, ми з'ясували, що в методологічному сенсі екологія — це системні уявлення, котрі ґрунтуються на принципах системності й самоорганізації. З огляду евристики, методологія екологічного пізнання охоплює, і надалі має розширювати нормативний аспект і використовувати методи випереджувального віддзеркалення та перетворення дійсності. Водночас вона повинна зберігати всі риси природничо-наукової методології з урахуванням людської діяльності загалом як найважливішого чинника зміни і розвитку біосфери, а також (це спостерігаємо в методології соціального пізнання) суспільних та індивідуальних особливостей людини, що перетворює природу. В зв'язку з цим у наукову картину сучасного технологічного світу людини має

бути вписана сама людина, причому не лише як суб'єкт технологічної діяльності, а і як її об'єкт, що відображає принципи постнекласичної наукової раціональності.

Навіть аналіз трактувань ноосфери приводить до висновків, що цілком відображають змістовну канву постнекласики. Це - прогресивність людського розуму, яка здатна забезпечити у перспективі коеволюцію суспільства і природи, гарантуючи сталий розвиток, ноосферна ідея, комплексність науки про людину та її духовно-морального потенціалу, згідно з чим людина перетворюється на невід'ємну частину космосу. Людина тепер вивчає космос «зсередини», проте не як спостерігач, а як учасник подій, котрий відповідає усім критеріям постнекласичної науки. «Вона охопила все, що ми розуміємо під матерією, інформацією і духовним світом» [12, с. 18]. Перш за все, це - дослідження становища людини як виду і суспільства в екосфері планети, їх зв'язків з екологічними системами та засобів впливу на них. Це наука про способи обмеження споживання ресурсів біосфери для задоволення потреб діяльності людини на Землі. Це об'єднуючий елемент всієї розумової діяльності людини на планеті, який сприяє пошукам і прийняттю раціональних рішень в процесі діяльності людини.

Висновки. Узагальнюючи наш аналіз, аргументацію щодо трансформації екологічного знання з власними проблемами, пошуками та викликами, загалом можна констатувати, що екологія пройшла кілька етапів становлення - класичний, некласичний і постнекласичний, на основі еволюції наукового знання і переходу від лінійного бачення світу до нелінійного. Новітній етап розвитку екології визначається як постнекласичний. Сучасна екологія стає метанаукою, її основна ціль - розроблення стратегії виживання людства у Всесвіті. Відповідно, доходимо до висновку, що розв'язання сучасної екологічної проблематики, оптимізації та гармонізації взаємин людини і природи, суспільства й довкілля, подолання екологічної та гуманітарної криз можливе лише завдяки об'єднанню різноманітних зусиль і підходів, визначенню подальшої стратегії розвитку людства, а не через абсолютизацію одних підходів та ігнорування інших.

Як бачимо, на сучасному етапі простежуються становлення специфічного системно-екологічного підходу. Він об'єднуватиме теоретичні, фундаментальні, загальні закономірності взаємодії космічних, біотичних, соціальних і технологічних та комплексних систем з навколишнім їхнім середовищем у вигляді особливого блоку загальнонаукового й філософсько-методологічного знання. Йдеться навіть про створення так званої екологічної картини світу. Саме ця системна галузь слугує своєрідним прикладним витоком до розуміння, апробації, проходження нового формату еволюційного розвитку - коеволюційного розвитку. В цьому сенсі може бути мова і про формування відносно нового методологічного підходу, що набуває значних гносеологічних, інституціональних і практичних ресурсів. Це - коеволюційний підхід (парадигми в екологічному пізнанні), ознаки якого поступово стають домінуючими у сучасній науці й філософії та повинні стати стратегією людської практичної діяльності. Зазначені положення є підставою до розгляду принципу коеволюції як важливого онтологічного та гносеологічного компонента екологічного знання.

Екологічні проблеми вийшли за межі суто природничо-наукових, спонукаючи широкі інтелектуальні кола до світоглядно-філософських рефлексій над зв'язками людини й природи, суспільства і довкілля. Всі наявні пошуки та виклики екологічного пізнання у своїй багатоаспектності, попри інших пізнавальних діапазонах, виявляють контури, ідентичні категорії «співрозвиток» (коеволюція), у широкому діапазоні проявів. Можна стверджувати, що екологічне пізнання, об'єднує, начебто «занурюється» у коеволюційні принципи.

Література

1. Кобылянский, В. А. Место «очеловеченной природы» в структуре взаимодействия природы и общества / В. А. Кобылянский // Философские науки. – 1982. – № 3. – С. 134–137.
2. Яницкий, О. Н. Экологические катастрофы: структурно–функциональный анализ / О. Н. Яницкий // Официальный сайт ИС РАН – 2013.
3. Одум, Ю. Основы экологии / Ю. Одум. – М.: Мир, 1986. – С.354
4. Гардашук, Т. В. Концептуальні параметри екологізму / Т.В. Гардашук. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2005. – 200 с.
5. Зинченко В. П. Наука – неотъемлемая часть культуры? / В. П. Зинченко // Круглый стол «Вопросов философии». – Вопр. филос., 1990. – №1. – С. 32-39
6. Швейцер, А. Культура и этика / А. Швейцер. – М., 1973. – С.82–83.
7. Моисеев, Н. Н. Судьба цивилизации / Н. Н. Моисеев. – М., 1998.
8. Реймерс, Н. Ф. Надежда на выживание человечества. Концептуальная экология / Н. Ф. Реймерс. – М.: ИЦ Россия Молодая, 1992. – 292 с.

9. Кохановський В.П. Філософія и методология науки / В. П. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. – С. 346–370.
10. Некрасов, С. И. Современные проблемы коэволюции / С. И. Некрасов, Н. А. Некрасова, С. А. Кутоманов. – М. :Издательство "Академия Естествознания".– 2010.
11. Кисельов, М. М. Екологічні ідеї в період постнекласики / М.М. Кисельов // Totaloogy–XXI (десятий випуск). Постнекласичні дослідження. – Київ : ЦГО НАН України. – 2003. – С. 108–126.
12. Гошовський С. Екологічна безпека техноприродних систем у зв'язку з катастрофічним розвитком геологічних процесів / С. Гошовський, Г. Рудько, Б. Преснер. – Львів – Київ, 2002.

References

1. Kobylianskyi, V. A. (1982). Mesto «ochelovechennoi pryrody» v strukture vzaymodeistviya pryrody i obshchestva [The place of "humanized nature" in the structure of interaction between nature and society]. *Filosofskye nauky - Philosophical Sciences*, 3, 134–137 [in Russian].
2. Yanytskyi, O. N. (2013). Ekolohycheskye katastrofy: strukturno–funktsyonalnyy analiz [Ecological catastrophes: structural and functional analysis]. *www.isras.ru*. Retrieved from http://www.isras.ru/files/File/publ/Yanitsky_Monografiya_Ecokatastrofy.pdf [in Russian].
3. Odum, Yu. (1986). *Osnovy ekolohyy [Fundamentals of Ecology]*. Moscow: "Myr" [in Russian].
4. Hardashuk, T. V. (2005). *Kontseptualni parametry ekolohizmu [Conceptual parameters of environmentalism]*. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
5. Zinchenko, V. P. (1990). Nauka – neotyeemlemaya chast kultury? [Science - an integral part of culture?]. Proceedings from the Round Table: *Voprosy filosofii – Questions of Philosophy*, 1, 32-39 [in Russian].
6. Shveitser, A. (1973). *Kultura i etyka [Culture and ethics]*. Moscow [in Russian].
7. Moyseev, N. N. (1998). *Sudba tsyvylyzatsyy [The fate of civilization]*. Moscow [in Russian].
8. Reimers, N. F. (1992). *Nadezhda na vyzhyvaniye chelovechestva. Kontseptualnaya ekolohiya [Hope for the survival of mankind. Conceptual ecology]*. Moscow: YTs Rossiya Molodaya [in Russian].
9. Kokhanovskyy, V. P. (1999). *Fylosofiya i metodolohiya nauky [Philosophy and methodology of science]*. Rostov n/D: Feniks [in Russian].
10. Nekrasov, S. Y. (2010). *Sovremennyye problemy koevolutsyy [Modern problems of co-evolution]*. Moscow: Izdatelstvo "Akademiya Estestvoznaniya [in Russian].
11. Kyselyov, M. M. (2003). Ekolohichni idei v period postneklasyky [Ecological ideas in the post-classics period]. *Totaloogy–XXI (desiatyi vypusk). Postneklasychni doslidzhennya*. TsHO NAN Ukrainy – Totaloogy-XXI (tenth issue). Post-classical research. - Kyiv: CSU NAS of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
12. Hoshovskyy, S., Rudko, H. & Presner, B. (2002). *Ekolohichna bezpeka tekhnopryrodnykh system u zviyazku z katastrofichnym rozvytkom heolohichnykh protsesiv [Ecological safety of techno-natural systems in connection with catastrophic development of geological processes]*. Lviv, Kyiv [in Ukrainian].

Надійшла 1.04.2018

Бібліографічний опис для цитування:

- Сіра, О. В. Трансформаційні контури сучасного екологічного знання: проблеми ідентичності, пошуки та виклики / О. В. Сіра // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2018. – № 1 (11). – С. 86-94.